

OSALLISUUTTA JA KONTROLLIA JULKISESSA TILASSA

Liina Sointu

Sosiaalipolitiikka pyrkii turvaamaan yhteiskunnan jäsenille edellytyksiä hyvään elämään. Riittävän toimeentulon, asumisen ja terveyden turvaamisen ohella tarvitaan myös kaupunkipolitiikkaa, jolla mahdollistetaan kaupunkilaisten osallisuutta julkisessa tilassa. Osallisuutta ja osattomuutta kaupunkitilassa tuottavat aineelliset ratkaisut ja esineet – esimerkiksi penkit.

Hyvinvoinnin ainekset

”No kyllä mä oikeastaan kaipaisin, että mä voisin istahtaa penkille, vaikka syödä jäätelön tai jotain, ja sitten taas katsella ihan vaan maisemia, ja sitten jatkaa, ja rentoutua sillä tavalla.”

Yllä oleva lainaus on 84-vuotiaan, puolisoaan kotona hoivaavan naisen haastattelusta. Haastattelin häntä omaishoivaa käsittelevää tutkimustani varten. Haastatteluhetkellä sivuutin penkkiä koskevan maininnan, mutta jälkikäteen aloin muistella törmänneeni mainintaan

penkistä toisessakin iäkkään ihmisen haastattelussa. Penkistä puhui silloin iäkäs yksinasuva italialaismies, jonka päiviin iloa toi pihapiirin penkillä istuminen ja ihmisten katseleminen sieltä käsin. Tuolloinkin olin ohittanut penkkiä koskevan maininnan tutkimukseni kannalta epäolennaisena.

Sosiaalipolitiikalla on aina tavoiteltu inhimillisen hyvinvoinnin edellytysten turvaamista ja tasoittamista ihmisryhmien kesken. Tästä on kyse esimerkiksi perustoimeentulon turvaamisessa ja asumisen tukemisessa. Perustoimeentulon rinnalla penkit ja niiden sijainti eivät hetimiten näyttäyty polttavana sosiaalipoliittisena kysymyksenä. Kirjoituksessani kuitenkin väitän, että penkkien läsnäolo tai poissaolo julkisissa tiloissa on merkittävä yhteiskunnallinen kysymys. Viimeaikainen sosiaalitiede on käsitellyt yhdessäoloa yhteiskuntaelämässä sitä välittävien materioiden – kuten tilojen ja esineiden – kautta. Turo-Kimmo Lehtonen (2008, 29) on kirjoittanut, että ”yhdessä olemisen luonne riippuu ratkaisevasti siitä, minkälaiset aineet ja esineet sitä välittävät”.

Penkki on useammalle istujalle tarkoitettu istuin, joka sijaitsee julkisessa tai puolijulkisessa tilassa, kuten puistossa, kaupallisten tai asiointitilojen sisään- ja uloskäyntitiloissa sekä odotushuoneissa. Ylipäänsä penkit tapaavat sijoittua ympäristöihin, joita voi ajatella läpikulkutiloiksi. Vaikka penkit ovat melko kookkaita esineitä, ovat ne tavanomaisuudessaan jokseenkin huomaamattomia. Sitä ne ovat etenkin kulkijalle, jonka jalat kantavat ongelmitta pidempiä matkoja tai jolla ei ole tarvetta, halua tai mahdollisuutta pysähtyä paikoilleen. Toisinaan penkit taas tuovat näkyviin jotain sellaista, mitä emme ehkä haluaisi lainkaan nähdä.

Kirjoituksessani käsitelen penkkien tuottaman yhdessäolon luonnetta ja merkitystä yhteisöjen ja yksilöiden hyvinvoinnille. Millaisia merkityksiä penkillä on yhteisöjen jäsenille ja yhteisölle kokonaisuutena? Mitä penkki tuo yhteen? Pohdin kysymystä ikääntyvän yhteiskunnan kehityksessä ja vaivaisen kulkijan näkökulmasta. Samalla nostan sosiaalipoliittisena kysymyksenä esiin myös muita käyttäjäryhmiä ja penkkien merkitystä osana kaupunkitilaa.

Lepopaikka

”Brahenkentän laidalla Harjussa asuvan Maija Eerolan, 84, kilometrin mittaisen kauppareissun varrelle ei satu yhtään penkkiä, jolle voisi istahtaa lepäämään. Tasapainohäiriöstä kärsivä rouva istahtaisi mielellään kävelyllään katselemaan kaupungin vilinää ja tunnustelemaan omaa vointiaan.” (Helsingin Sanomat 5.6.2014)

Penkin ehkä ilmeisin merkitys on levon mahdollisuus: penkki tarjoaa vaivaiselle kulkijalle paikan, johon istahtaa lepäämään. Penkille voi istua keräämään voimia ja odottamaan, kunnes on mahdollista jälleen jatkaa matkaa. Pelkkä tietoisuus penkin olemassaolosta ja sijainnista kulkureitillä voi tehdä matkan mahdolliseksi kulkijalle, joka on epävarma jalkojensa kyvystä kantaa perille asti. Näin penkki toimii muita arjen ympäristöjä yhdistävänä pisteenä, joka kannattelee reittiä kulkijalle.

Taina Rajanti (1999, 17) on kirjoittanut, että ”kävely on osuutta kaupunkiin, kaupungin avoimeen ja julkiseen tilaan”. Lupaamalla lepopaikan penkki mahdollistaa vaivaiselle kulkijalle osallisuuden kaupunkiin ja tekee näin julkisesta tilasta avoimemman. Penkki on luvallinen lepopaikka, johon voi istahtaa asettumatta kenenkään tielle. Ilman luvallista lepopaikkaa syntyy tilanteita ja tunnetta, että on toisten tiellä. Nopeasti vaihtuvat liikennevalot, ruuhka-ajan ripeät liikennevirrat ja ruuhkaiset kevyenliikenteenväylät voivat työntää vaivaisen kulkijan ulos kaupungista. Penkki vetää vaivaisen kulkijan (takaisin) toisten pariin.

Vaikka penkillä istuminen voi olla lepohetki, ei sitä tulisi ajatella pelkkänä pysähtymisenä tai hetkenä, jonka arvo määrittyy vain suhteessa sen mahdollistamaan matkan jatkumiseen. Robert Snow ja Dennis Brissett (1986) ovat kirjoittaneet taukojen merkityksestä inhimilliselle hyvinvoinnille. Heidän mukaansa taukoja ei tulisi käsitteellistää toiminnan katkoksinä – hetkinä, jolloin mitään ei tapahdu. Sen sijaan tauot ovat osa sosiaalista rytmiä ja ne liittyvät olennaisesti henkilökohtaiseen ja yhteisölliseen hyvinvointiin. Ne mahdollistavat inhimilliseen elämään perustavalla tavalla kuuluvan havainnoinnin ja reflektion.

Elämösympäristö

Penkillä istumiseen sisältyy myös lupaus elämyksellisyydestä. Tähän on viitteitä tekstini aloittavassa sitaatissa, jossa haastateltava esittää toiveen istahtaa penkille syömään jäätelöä ja katselemaan maisemia. Kirsi Saarikangas (2006) kirjoittaa eletystä tilasta. Paikat ja tilat rakentuvat materiaalistien, inhimillisten ja ei-inhimillisten asioiden kokonaisuudesta, jota tilassa liikkuva ja siihen pysähtyvä aistii. Istuessa suhde ympäristöön on erilainen kuin kävellessä. Tarkkaavaisuuden luonne muuttuu pysähtyessä, kun ei tarvitse varoa ja väistellä autoja tai toisia kävelijöitä.

Penkillä istuva kuulee ympäristönsä äänet, maistaa jäätelön, aistii vuodenaikoja, ilmankosteutta, kesän lämpöä ja syksyn kirpeyttä, näkee ruohikon ja puiden värejä, rakennuksia ja elävien olentojen – ihmisten, koirien, pulujen ja muiden – läsnäoloa. Istuja voi antaa ympäristön sekoittua ajatuksiinsa ja ajatustensa ympäristöön. Penkiltä käsin voi asettua osaksi kaupunkiympäristöä: tarkkailemaan, osallistumaan, näkemään. Osallisuus kaupunkiin, yhteisöön ja yhteiskuntaan on myös aistiyhteisön osaksi asettumista.

Haastatteleman 84-vuotias nainen, joka toivoi voivansa pysähtyä syömään penkille jäätelöä ja katselemaan maisemia, on omaishoivaaja. Hänen arkista liikkumistaan määrittää pitkälti vastuu puolison hoivasta. Hänen päivänsä ovat usein niin täysiä, että jopa hetki penkillä kesken asiointimatkan merkitsisi ”putoamista rytmistä”, kuten hän haastattelussa sitä kuvaa. Omaishoitajan arjessa, jota voisi kuvata pakkotahtiseksi (Jokinen 2005), penkille istuminen saattaa parhaimmillaan toimia omana tilana. Se voi tarjota mahdollisuuden upota omiin ajatuksiin, kääntyä kohti itseä, omaa elämänhistoriaa ja muistoja, ajatuksia, tunteita ja tuntemuksia. Kun arki on täynnä huolenpitoa toisesta, on tällainen oma hetki luksusta. Sen merkitystä voi olla vaikea käsittää, jos ei vastaa päivittäin toisen ihmisen hoivasta.

Kohtaamispaikkana

Penkki luo tilaa sosiaalisille suhteille ja kontakteille. Jo penkillä yksin istuminen on sosiaalista sekkin. Penkiltä käsin ympäristössä olevien ihmisten, eläinten, rakennusten, luonnon ja tapahtumien havainnoiminen luo niihin suhteen. Silloinkin kun sosiaalisuus on ihmisten keskinäistä, ei sen tarvitse tarkoittaa (vain) sanallista keskustelua. Penkillä voi istua kaksi toisilleen vierasta ihmistä puhumatta toisilleen sanaakaan. Sekin on sosiaalinen tapahtuma.

Penkki on paikka, jossa tuntemattoman viereen istuminen on sosiaalisesti hyväksyttyä. Penkille istahtamista voi tulkita kutsuna sosiaaliseen kanssakäymiseen, sillä se on jaettu istuihin jota ei – ainakaan pääsääntöisesti – voi varata itselleen. Koska penkit ovat nimenomaan julkisen tai puolijulkisen tilan istuimia, ei niille istuminen edellytä lompakon avaamista. Pysähtymispaikasta ei tarvitse maksaa, eikä osallisuutta yhteiseen tilaan määritä käytettävissä oleva varallisuus. Penkillä yhdessä istuminen on kuitenkin luonteeltaan väliaikaista. Vaikka viereen istuvan kanssa tulisi vaihdettua sanojakin, ei suhde ole sitova. On sosiaalisesti hyväksyttyä irrottautua keskustelusta silloin, kun on aika lähteä.

Penkin avoimen luonteen vastakohtaksi kaupunkitilassa voisi ajatella yksityisautoa. Autoilijan eristää ympäristöstään auton kuori ja vauhti. Penkille istuja on avoimempi ja alttiimpi ympäristölleen. Penkillä istuessa pääsee tai joutuu kontaktiin ympäristön kanssa sellaisena kuin se on, ilman eristävää tai suojaavaa kuorta. Periaatteessa penkki on kaikille avoin tila ja tuo yhteen erilaisia ihmisiä ja ihmisryhmiä:

”Äitini varasi aina taskuunsa muutaman kolikon siltä varalta, että piti istahtaa penkille. Kolikon saattoi antaa sitten penkkien lähistöllä pyöriville laitapuolen kulkijoille. Itselläni ei kolikoita ole, kun ei ole penkkejäkään.” (Helsingin Sanomat 5.6.2014)

Penkillä rakentuva sosiaalinen suhde on muukalaisten välinen suhde, kuten kaupunkilaisten keskinäiset suhteet tapaavat olla. Vaikka em-

me sitä usein tule ajatelleeksi, on muukalaisilla arvaamaton merkitys kokemuksellemme maailmasta (Morgan 2009). Heidän kanssaan kommunikoida – oli paikka sitten lyhyestä sananvaihdesta tai ilmeiden, eleiden ja jaetun kokemuksen kautta tapahtuvasta kommunikaatiosta – tuo meidät kuuluminen verkostoihin. Tuntemattomien läsnäolo julkisissa ja puolijulkisissa tiloissa tuo paikan kokemukseen jotain vaikeasti mitattavaa, mutta kokemuksellisesti olennaista lisäarvoa. Kotiin palattuun tuntee käyneensä ”ihmisten ilmoilla”.

Ennen kaikkea muukalaisten keskinäisissä suhteissa rakentuu myös yhteisöjen ja yhteiskuntien kannalta merkittävää luottamusta. Erilaisten ihmisten tuleminen yhteen tuottaa parhaimmillaan mahdollisuuden empatiaan, ymmärrykseen ja hetkittäiseen yhteisymmärrykseen. Tämä ei tarkoita, että yhdessäolon tarvitsisi olla siistiä ja särötöntä. Penkillä istuessa voi joutua kohtaamaan myös elämän ja yhteiskunnan varjopuolia, kuten alkoholismia, mielenterveysongelmia, kurjuutta ja köyhyyttä. Vaikka päihderiippuvuus usein on inhimillinen ja yhteiskunnallinen tragedia, ei riippuvuuden näkeminen välttämättä suinkaan ole huono asia. Inhimillisen elämän kirjon kohtaaminen tuo parhaimmillaan mukanaan mahdollisuuden empatiaan. Eristäytyminen yhteisöstä ja yhteiskunnasta sen sijaan voi tuottaa pelkoa tuntematonta kohtaan (Koskela 2009).

Kenen olohuone, kuka saa näkyä?

Osallisuuden näkökulmasta penkit tekevät kaupunkitilassa muutakin kuin mahdollistavat vaivaisten kulkijoiden kaupunkitilaan osallistumisen, elämykset ja kohtaamiset. Penkiltä ei vain nähdä ja huomioida ympäristöä, vaan penkit myös luovat mahdollisuuden tulla nähdyksi ja huomioiduksi. Osallisuutta ja kontrollia julkisessa tilassa voi tarkastella ei vain penkiltä istujasta käsin vaan katselemalla, ketkä penkillä istuvat – tai kenen siellä suotaisiin istuvan.

Vanhoista ihmisistä on sanottu, että he ovat näkymättömiä. Tällä on viitattu vanhuuden ja raihnaisuuden näkymättömyyteen

nuoruutta ihannoivassa kulttuurissa. Tiina Suopajarvi (2014, 345) on kirjoittanut, miten iäkkäät ihmiset pelkällä läsnäolollaan haastavat kaupunkitilaa nuorten tai työikäisten kuluttajien valtakuntana. Vanhojen ihmisten näkyminen katukuvassa muistuttaa, että kaupungilla kuljeskelu ja flaneeraus ovat myös vanhan ihmisen oikeus ja mielihyvän lähde. Penkit tuovat siten osalliseksi kaupunkiin ihmisryhmän, jonka elämä on vaarassa tyydyä kotiin liikkumiseen liittyvien rajoitteiden myötä. Penkit tekevät kaupungista vaivaiselle kulkijalle mahdollisen ja oikeutetun oleskelun ympäristön.

Vanhojen ihmisten kohdalla voi ajatella, että penkit tekevät näkyväksi näkymättömyyden uhan alla elävän ihmisryhmän. Penkit lisäävät kuitenkin erään toisenkin ihmisryhmän näkyvyyttä kaupunkitilassa. Tämä ryhmä ovat päihdeongelmaiset: alkoholistit ja sekakäyttäjät. Heidän ongelmansa ei ole niinkään näkymättömyys vaan liiallisena ja ongelmana pidetty näkyvyys julkisessa tilassa. Päihdeongelmaisiin verrattuna iäkkäät ihmiset ovat huomaamaton, mutta kuitenkin salonkikelpoinen ryhmä.

Kotikaupungissani Tampereella käydään aika ajoin kärjekkääksi yltyvää keskustelua Keskustorin penkeistä. Kaupungin keskeisimmällä paikalla sijaitsevat penkit kun ovat muodostuneet myös päihderiippuvaisten kokoontumispaikaksi. Penkkien ”ympäriille keskittyy paljon häiriöitä”, kirjoittaa Aamulehti (21.8.2014) ja niiden siirtämistä on suunniteltu. Penkkien siirtämistä vauhdittaa niiden toteaminen liian mataliksi vanhoille ihmisille istua.

Kesällä 2015 penkit pysyivät paikoillaan, mutta kaupunki palkkasi kaksi poliisia pitämään kaupungin paraatipaikan siistinä. Keskustorilla kokoontuvia päihderiippuvaisia on kutsuttu ”ihmisroskiksi”, ja heidän poistamisestaan kaupunkilaisten ”yhteisestä olohuoneesta” (Aamulehti 2.8.2012) on vaadittu. Tampereen Kokoomuksen kuntavaaliohjelmassa (2012) ei puhuta ihmisroskista, vaan viitataan ”ilmiöön, joka on pesiytynyt” Keskustorin ohella myös kaupungin kävelykaduille ja puistoihin. Vaikka ihmisroskien sijaan ”ilmiöstä” puhuminen kuulostaa ensi alkuun vähemmän loukkaavalta, kalskahtaa ”pesiytyminen” sittenkin ikävästi. Aivan kuin puhuttaisiin kaupunkia vaivaavasta

loisesta. Keskustoria koskevaa mediakeskustelua analysoinut Tuija Petrell (2013) kirjoittaa, että päihderiippuvaisten määrittäminen keskustelussa ihmisroskina ja järjestyshäiriönä ohjaa huomion ilmiön yhteiskunnallisten syiden sijaan sen näkyviin seurauksiin, pintaan. Samalla uhreista tehdään syyllisiä.

Kaupunkitutkija Timo Kopomaan (2014) mukaan kaupunki brändää itseään julkisten tilojen kautta, mikä määrittää päihdeongelmaisten penkkien käytön ongelmaksi. Päihdeongelmaisten läsnäolo on epämiellyttävä särö kiiltokuvassa. Yhteinen olohuone ei siten olekaan kaikkien kaupunkilaisten yhteinen, vaan ainoastaan niiden, jotka osaavat, kykenevät ja suostuvat elämään siivosti.

Mutta kenen voimme olettaa viettävän aikaa yhteisessä olohuoneessamme, kun hyvinvointipalveluja jatkuvasti leikataan? Sekakäyttäjien – jotka ovat yksi Keskustorin näkyvimmistä ihmisryhmistä – arkea tutkinut Jussi Perälä (2011) on huomauttanut, että huumehoidon karsimisen myötä sekakäyttäjät tulevat yhä selkeämmin näkymään katukuvassa. Missä moniongelmaisten ihmisten oikein pitäisi olla, jotta he eivät häiritsisi kaupungin muita asukkaita läsnäolollaan? Jossainhan on asunnottoman päihdeongelmaisinkin olohuone oltava. Hänellä ei ylipäänsä ole omaa olohuonetta, jossa levätä raskaan päivän jälkeen. Eikö siksi voisi ajatella, että hänellä on itse asiassa polttavampi tarve olohuoneeseen julkisessa tilassa kuin ripein askelin työstä kotiinsa kiiruhtavalla palkansaajalla? Eräs Keskustorilla aikaansa viettävä asunnoton mies toteaa:

”Istun tässä jatkuvasti, mitä nyt joskus käyn katkoasemalla. Keskustori on mun olohuone ja rautatieasema makuuhuone.” (Aamulehti 2.8.2012)

Oikeus julkiseen ja omaan tilaan

Sosiaalipolitiikalla on syntyaajoistaan lähtien ollut merkittävä tehtävä hyvän elämän edellytysten luomisessa ja tasoittamisessa eri väestö-

ryhmien välillä. Hyvää elämää on sosiaalipolitiikassa perinteisesti ajateltu toimeentulon, asumisen ja terveyden ylläpitämisenä. Myös kaupunkisuunnittelulla luodaan aineellisia edellytyksiä hyvälle elämälle. Suunnittelulla luodaan tai viedään tilaa yhteiskunnan jäseniltä: samalla kun toisille luodaan tilaa osallistua, pyritään toisten osallistumista rajaamaan.

Penkkien tärkeyteen ja kaupunkitilan käytettävyyteen on jossain määrin herätty, mikä käy ilmi Sosiaali- ja terveysministeriön ja Kuntaliiton uusimmasta vanhuspalvelujen laatua koskevasta suosituksesta (STM 2013). Siellä peräänkuulutetaan jalankulun mahdollistavia reittejä ja levähdyspaikkoja etenkin vanhojen ihmisen arjen helpottamiseksi. Tämä on hyvä esimerkki siitä, ettei iäkkäiden osallisuutta tukevan sosiaalipolitiikan tarvitse aina tai kaikilta osin olla kallista. Osallisuutta voidaan tukea pienillä ja konkreettisilla asioilla, kunhan kaupunkiympäristön käytettävyyteen perehdytään eri käyttäjäryhmien tarpeiden näkökulmasta ja heitä kuunnellen.

Penkit tuovat toisaalta näkyviin sosiaalipolitiikan epäonnistumista hyvän elämän edellytysten luomisessa esimerkiksi päihdepolitiikassa, asunnottomuuden ongelman ratkaisemisessa ja muussa huono-osaisuuden lievittämisessä. Penkkien ja niillä istuvien, ongelmallisina pidettyjen ihmisryhmien poistaminen julkisesta tilasta ei ratkaise näitä yhteiskunnallisia ongelmia. Penkit eivät ole päihteiden käytön syy. Sen sijaan ne tuovat näkyviin yhteiskunnallista todellisuutta sellaisena kuin se on. Ne pakottavat katsomaan hyvinvointipolitiikan aukkojen ja epäonnistumisen inhimillisiä seurauksia. Ne pakottavat meitä katsomaan toisiamme silmästä silmään.

Penkkien hävittämisen ja poliisipartioiden lisäämisen sijaan tulisi vahvistaa sosiaalipolitiikan edellytyksiä turvata kaikille ihmisille ihmisarvoinen elämä riittävällä toimeentulolla ja asunnolla sekä runsailla ja helposti tavoitettavilla päihde- ja mielenterveyspalveluilla. Poliisivaltion sijaan tarvitsemme julkisen tilan, joka luo kohtaamisia, luottamusta ja inhimillisyyttä eri ihmisryhmien välille ja madaltaa niiden välisiä raja-aitoja.

Lähteet

- Aamulehti. 2.8.2012. <http://moro.aamulehti.fi/2012/08/02/alkoholistit-koontuvat-nyt-keskustorilla-taalla-on-mukava-ottaa-ryyppyja/> Luettu 17.6.2015.
- Aamulehti. 2.8.2012. Tunnettu lääkäri kohauttaa: Juopot ”ihmisroskat” vietävä keskustasta saarelle! <http://moro.aamulehti.fi/2012/08/02/professori-kohauttaa-ihmisroskat-siivottava-keskustasta-saarelle/> Luettu 17.6.2015.
- Aamulehti. 21.8.2014. <http://moro.aamulehti.fi/2014/08/21/lisaa-siivous-ta-ja-poliisikaynteja-kivipenkki-saa-lahtea-nain-pormestari-vastaa-keskustori-palautteeseen/> Luettu 17.6.2015.
- Alanen, Leena. 2009. ”Johdatus lapsuudentutkimukseen.” Teoksessa *Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta*, toim. Alanen, Leena & Kirsti Karila. Tampere: Vastapaino, 9–30.
- Alasuutari, Maarit & Kirsti Karila & Kirsi Alila & Mervi Eskelinen. 2014. *Vaikuta varhaiskasvatukseen. Lasten ja vanhempien kuuleminen osana varhaiskasvatuksen lainsäädäntöprosessia*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:13. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2014/liitteet/tr13.pdf?lang=en> Luettu 18.4.2016.
- Allard, Erik & Yrjö Littunen. 1964. *Sosiologia*. Porvoo: WSOY
- Andersson, Jan Otto. 2012. ”Perustulo ja kohtuutalous – radikaali yhdistelmä.” Teoksessa *Perustulon aika*, toim. Perkiö, Johanna & Kaisu Suopanki. Helsinki: Into, 91–100.
- Anttiroiko, Ari-Veikko & Arto Haveri & Veli Karhu & Aimo Ryyänen & Pentti Siitonen (toim.). 2007. *Kuntien toiminta, johtaminen ja hallintasuhteet*. Tampere: Tampere University Press. <http://urly.fi/uos> Luettu 27.5.2014.
- Anttonen, Anneli. 2002. ”Universalism and social policy: a nordic-feminist revaluation.” *NORA* Vol. 10. No. 2., 71–80.
- Anttonen, Anneli & Lea Henriksson & Ritva Nätkin. 1994. *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino.
- Anttonen, Anneli & Liisa Häikiö & Kolbeinn Stefánsson & Jorma Sipilä. 2012. ”Universalism and the challenge of diversity.” Teoksessa *Welfare state, universalism and diversity*, toim. Anneli Anttonen & Liisa Häikiö & Kolbeinn Stefánsson. Cheltenham: Edward Elgar, 1–15.
- Anttonen, Anneli & Gabrielle Meagher. 2013. ”Mapping marketisation: concepts and goals.” Teoksessa *Marketization in Nordic eldercare: a research report on legislation, oversight, extent and consequences*, toim. Meagher, Gabrielle & Marta Zebhely. Stockholm Studies in Social Work 30. Stockholm: Stockholm University, 13–22

- Anttonen, Anneli & Jorma Sipilä. 2010. ”Universalismi Britannian ja Pohjoismaiden sosiaalipolitiikassa”. *Janus* Vol. 18. No. 2., 104–120.
- Anttonen, Anneli & Jorma Sipilä. 2000. *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Anttonen, Anneli & Jorma Sipilä. 1992. ”Julkinen, yksityinen ja yhteisöllinen sosiaalipolitiikassa – sosiaalipalvelujen toimijat ja uudenlaiset yhteensovittamisen strategiat.” Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*, toim. Riihinen, Olavi. WSOY, Helsinki, 435–462.
- Atkinson, Anton. 2015. *Inequality – What Can Be Done?* N.Y., Harvard University Press.
- Baumrind, Diana. 1988. ”Raising competent children.” Teoksessa *Child development today and tomorrow*, toim. Damon, William. San Fransisco: Jossey, 349–378
- Birnbaum, Simon. 2012. *Basic Income Reconsidered. Social Justice, Liberalism, and the Demands of Equality*. New York: Palgrave MacMillan.
- Doyal, Len & Ian Gough. 1991. *A theory of human need*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Eduskunnan tarkistusvaliokunta. 2013. *Nuorten syrjäytyminen. Tietoa, toimintaa ja tuloksia?* Eduskunnan tarkistusvaliokunnan julkaisu 1/2013.
- Eriksson, Lars. (toim.). 1967. *Pakkoauttajat*. Helsinki: Tammi.
- Esping-Andersen, Gøsta. 1985. *Politics against markets: the social democratic road to power*. Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta. 1990. *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity press.
- Esping-Andersen, Gøsta. 2002. ”A Child-Centred Social Investment Strategy.” Teoksessa *Why We Need a New Welfare State*, toim. Esping-Andersen, Gøsta. Oxford: Oxford University Press.
- Forsberg, Hannele & Ritva Nätkin (toim.). 2003. *Perhe murroksessa*. Helsinki: Gaudeamus
- Gingrich, Jane. 2011. *Making Markets in the Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gun, Olle & Thomas Larsson. 16.11.2011. Ny skandal på Carema-boe. SVT Nyheter. <http://www.svt.se/nyheter/sverige/ny-skandal-pa-carema-boe> Luettu 1.10.2014.
- Harjula, Minna 2015. *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere: Tampere university press.
- Harrikari, Timo. 2014. ”Nuorisotakuu sukupolvipoliittisena hallintana — hiljaisia reunaehtoja.” Teoksessa *Nuorisotakuun arki ja politiikka*, toim. Gretschel, Anu & Kari Paakkunainen & Anne-Mari Souto & Leena Suurpää. Nuorisotakuun arki ja politiikka.
- Hasanen, Kirsi. 2013. *Narrating care and entrepreneurship*. Tampere: Tampere University Press.

- Heimo, Lauri. 2014. *The ideal of conditional cash transfers*. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, kulttuuri- ja yhteiskuntatieteiden yksikkö. Helsingin Sanomat. 5.6.2014. Helsingissä yhä vähemmän katupenkkejä – iäkkäät eivät pääse levähtämään. <http://www.hs.fi/kaupunki/a1401859050995> Luettu 18.5.2016.
- Helsingin Sanomat. 4.3.2012. Myös Räsänen vastustaa lasten kotihoidon tuen leikkaamista. <http://www.hs.fi/politiikka/a1305556936107> Luettu 18.4.2016.
- Helsingin Sanomat. 15.8.2013. Olof Palmen poika uskoo hyvinvointivaltioon. <http://www.hs.fi/kotimaa/a1376457020811> Luettu 20.4.2016.
- Hiilamo, Heikki. 2014. ”Voisiko osallistava sosiaaliturva lisätä osallisuutta?” *Yhteiskuntapolitiikka* Vol. 79. No.1., 82–86.
- Hirvilampi, Tuuli. 2015. *Kestävän hyvinvoinnin jäljillä. Ekologisten kysymysten integroiminen hyvinvointitutkimukseen*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 136, Kela. Helsinki: KELA.
- Hirvilampi, Tuuli & Senja Laakso & Michael Lettenmeier. 2014. *Kohtuuden rajat Yksinasuvien perusturvan saajien elintaso ja materiaallinen jalanjälki*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 132. Helsinki: Kela.
- Hoikkala, Tommi. 1993. *Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus? Aikuisuutuksen puhe ja kulttuurimallit*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hylland-Eriksen, Thomas. 2002. *Hetken tyrannia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Häikiö, Liisa. 2014. ”Institutionalization of sustainable development in decision-making and everyday life practices: A critical view on the Finnish case.” *Sustainability* Vol. 6 No. 9., 5639–5654.
- Iltta-Sanomat. 21.3.2012. Keltinkangas-Järvinen. <http://www.iltasanomat.fi/kotimaa/art-2000000487997.html> Luettu 20.4.2016.
- Isola, Anna-Maria. 2012. ”Hyviä työntekijöitä ja veronmaksajia. Syntyvyysretoriikka 2000-luvun alun Suomessa.” *Janus* Vol. 20. No. 3., 334–352.
- Jaakkola, Jouko & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen. 1994. *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jenks, Chris. 1996. ”The Post-modern Child”. Teoksessa *Children in Families: Research and Policy*, toim. Brannen, Julia & Margaret O’Brien. London: Falmer, 13–25.
- Jokinen, Eeva. 2005. *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, Raija. 2009. ”Perustulo – kuinka sama idea toistuvasti kohtaa sosiaalidemokraattisen hyvinvointivaltion.” Teoksessa *Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*, toim. Kananen Johannes ja Juho Saari. Helsinki: Minerva, 261–290.
- Juvén, Sonja. 2014. *Nollatyösopimuksella työskentelyyn liittyvä epävarmuus kaupan alan työntekijöiden kokemana*. Sosiaalipolitiikan kandidaatin-tutkielma, YKY, Tampereen yliopisto.

- Kaltiala-Heino, Riittakerthu & Sari Fröjd. 2008. ”Nuoruusikäisen itsemäärääminen ja pakolla auttaminen.” Teoksessa *Tutkijapuheenvuoroja terveydenhuollosta*, toim. Ashorn Ulla & Juhani Lehto. Helsinki: Stakes.
- Kansallinen omaishoidon tuen kehittämisohjelma. 2014. Työryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014: 2. Helsinki: STM. http://www.stm.fi/julkaisut/nayta/-/_julkaisu/1877786 Luettu 3.6.2014.
- Karsio, Olli & Anneli Anttonen. 2013. “Marketisation of eldercare in Finland: legal frames, outsourcing practices and the rapid growth of for-profit services.” Teoksessa *Marketization in Nordic eldercare: a research report on legislation, oversight, extent and consequences*, toim. Meagher, Gabrielle & Marta Zebehely. Stockholm Studies in Social Work 30. Stockholm: Stockholm University, 85–125.
- Kekkonen, Urho. 1952. *Onko maallamme malttia vaurastua?* Helsinki: Otava
- Kettunen, Pauli & Klaus Petersen (toim.). 2011. *Beyond welfare state models: Transnational historical perspectives on social policy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Keynes, John Maynard. 1951. *Työllisyys, korko ja raha: yleinen teoria*. Suom. Ahti Karjalainen ja Pentti Kivinen (alkup. 1936). Porvoo: WSOY
- Koistinen, Pertti. 2014. *Työ, Työvoima ja Poliitiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Kopomaa, Timo. 2014. Kaikenikäisille sopivan kaupunkipuiston luominen vaikeaa – kuka ottaa penkit käyttöönsä? http://yle.fi/uutiset/tutkija_kai-kenikaaisille_sopivan_kaupunkipuiston_luominen_vaikeaa_kuka_ot-taa_penkit_kayttoonsa/7601803 Luettu 20.4.2016.
- Koskela, Hille. 2009. Pelkokierre. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuusi, Pekka. 1961. *60-luvun sosiaalipoliitiikka*. Helsinki: WSOY.
- Kvist, Ojn & Johan Fritzell & Bjørn Hvinden & Olli Kangas (toim.). 2012. *Changing social equality: The nordic welfare model in the 21st century*. Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2013:11. Helsinki: STM & Kuntaliitto. http://www.stm.fi/c/document_library/get_Bristol_Policy
- Laki omaishoidon tuesta 2.12.2005/937. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050937> Luettu 20.4.2016.
- Lane, Jan-Erik. 2000. *The public sector. Concepts, models and approaches*. London: Sage Publications
- Latour, Bruno. 2006. *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Tampere: Vastapaino
- Lehtonen, Turo-Kimmo. 2008. *Aineellinen yhteisö*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Lister, Ruth. 2003. ”Investing in the Citizen-Workers of the Future: Transformations in Citizenship and the State under New Labour.” *Social Policy and Administration* Vol. 37., 427–443.
- Lith, Pekka. 2013. *Vanhusten ja erityisryhmien yksityisen palveluasumisen kilpailutilanne*. TEM raportteja 9/2013. <http://www.tem.fi/files/35708/>

- TEMrap_9_2013.pdf Luettu 18.4.2016. Lähde, Ville. 2013. *Niukkuuden maailmassa*. Tampere: niin & näin.
- Mankiw, Gregory & Mark Taylor. 2008. *Macroeconomics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mattila, Yrjö & Tiina Kakriainen. 2014. ”Kunnan työntekijät arvioimassa omaishoitoa – kuntien omaishoidon työntekijöiden näkemyksiä omaishoitojärjestelmän toimivuudesta aja kehittämistarpeista.” Teoksessa *Rakas mutta raskas työ. Kelan omaishoitohankkeen ensimmäisiä tuloksia*, toim. Tillmann Päivi & Laura Kalliomaa-Puha & Hennamari Mikkola. Työpapereita 69/2014. Helsinki: Kela. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/144109/Tyopapereita69.pdf?sequence=1> Luettu 29.3.2016]
- Meagher, Gabrielle & Marta Szebehely (toim.). 2013. *Marketization in Nordic eldercare: a research report on legislation, oversight, extent and consequences*. Stockholm Studies in Social Work 30. Tukholma: Stockholm University.
- Miettinen, Anneli. 2012. *Perhevapaakäytännöt Suomessa ja Euroopassa 2012*. Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksen työpaperi 2012 (1). Helsinki: Väestöliitto.
- Mononen, Tuija & Tiina Silvasti. 2012. *Hyvä ja paha ruoka: ruoan tuotannon ja kuluttamisen vaikutukset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Morgan, David. 2009. *Acquaintances: the space between intimates and strangers*. Maidenhead: Open University Press.
- Myrskylä, Pekka. 2011. *Nuoret työmarkkinoiden ja opiskelun ulkopuolella*. Työ ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 12/2011. Helsinki.
- Nenonen, Marko. 2006. *Lapulinjalla. Työttömät pakkotöissä 1948–1971*. Jyväskylä: Atena.
- OECD. 2008. *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/growing-unequal_9789264044197-en#page1 Luettu 18.4.2016.
- OECD. 2010. *Economic survey of Finland, 2010. Policy Brief*. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-surveys-finland-2010_eco_surveys-fin-2010-en Luettu 14.11.2013.
- Omaishoidon tuki. Opas kuntien päättäjille. 2006. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön oppaita 2005:30. Helsinki: STM. <http://urly.fi/uou> Luettu 3.6.2014.
- Paavonen, Tapani & Olli Kangas. 2006. *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana*. Helsinki: Suomen eduskunta.
- Panitch, Leo & Gregory Albo & Vivek Chibber (toim.). 2011. *The crisis and the left*. Lontoo: Merlin Press.
- Perttula, Rauno. 2015. *Syrjäytymispuhe hallinnan strategiana opiskelijahuollon sosiaalityössä*. Akateeminen väitöskirja. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

- Perälä, Jussi. 2014. Huumeiden sekakäyttäjien arkeen kuuluu ”säättäminen” https://blogi.thl.fi/web/poreilua/etusivu/-/blogs/huumeiden-sekakayttajien-arkeen-kuuluu-saataminen?p_p_auth=LDubhn7o Luettu 17.6.2015.
- Petersen, Ole Helby & Ulf Hjelmar. 2014. ”Marketization of welfare services in Scandinavia: A review of Swedish and Danish experiences.” *Scandinavian Journal of Public Administration* Vol. 17. No. 4., 3–20.
- Petrell, Tuija. 2013. ”Keskustorin ihmisroskat: järjestyshäiriöt ja asunnotomien kategorisointi tamperelaisessa lehdistössä.” *Alusta! 24.9.2013*. <http://alusta.uta.fi/artikkelit/2013/09/24/keskustorin-ihmisroskat.html>
- STM: Potilasdirektiivi (Rajat ylittävä terveydenhuolto), Sosiaali- ja terveysministeriö <http://www.stm.fi/potilasdirektiivi> Luettu 15.9.2014.
- Rajanti, Taina. 1999. *Kaupunki on ihmisen koti*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ratkaisujen Suomi. 2015. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma 29.5.2015. http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1427398/Ratkaisujen+Suomi_FI_YHDISTETTY_netti.pdf/801f523e-5dfb-45a4-8b4b-5b5491d6cc82 Luettu 29.3.2016.
- Rifkin, Jeremy. 2014. *The Zero Marginal Cost Society. The internet of things, the collaborative commons, and the eclipse of capitalism*. New York: Palgrave MacMillan.
- Riihelä, Marja & Risto Sullström & Matti Tuomala. 2010. *Trends in top income shares in Finland 1966-2007*. VATT-tutkimuksia 157. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Riihinen, Olavi (toim.). 1992a. *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. Helsinki: WSOY.
- Riihinen, Olavi. 1992b. ”Näkökulmia tulevaisuuteen.” Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*, toim. Riihinen, Olavi. Helsinki: WSOY, 603-638.
- Roos, J.P. 1992. ”Keskiluokka ja hyvinvointivaltio: uusi hyvinvointisopimus?” Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*, toim. Riihinen, Olavi. Helsinki: WSOY, 321-338.
- Ruckenstein, Minna. 2013. *Lapsuus ja talous*. Helsinki: Gaudeamus
- Saarikangas, Kirsi. 2006. *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Helsinki: SKS.
- Sandberg, Otso. 2015. *Hallittu syrjäytyminen – Miten syrjäytymisestä muodostui lähes jokaiseen meistä ulottuva riski?* Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampere University Press.
- Sandel, Michael. 2012. *What money can't buy: the moral limits of markets*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Satka, Mirja & Leena Alanen & Timo Harrikari & Elina Pekkarinen (toim.). 2011. *Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta*. Tampere: Vastapaino

- Seymour, Richard. 2014. *Against austerity – How can we fix the crisis, they made*. London: Pluto press.
- Sipilä, Jorma & Eva Österbacka. 2013. *Enemmän ongelmien ehkäisyä, vähemmän korjailua? Perheitä ja lapsia tukevien palvelujen tuloksellisuus ja kustannusvaikuttavuus*. Valtionvarainministeriö: Valtionvarainministeriön julkaisuja 11/2013.
- Snow, Robert & Dennis Brisset. 1986. "Pauses: "Explorations in social rhythm."” *Symbolic Interaction*. Vol. 9 No. 1, 1–18.
- Sotkanet. Tilastotietoja suomalaisten terveydestä ja hyvinvoinnista. Helsinki: THL. Sotkanet.fi Luettu 12.4.2016
- Standing, Guy. 2016. Luento KELA:n perustuloseminaarissa. <https://www.youtube.com/watch?v=tp8vd0g0FQg> Luettu 20.4.2016.
- Standing, Guy. 2009. *Work after Globalization. Building Occupational Citizenship*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- Stefánsson, Kolbeinn. 2012. "What is in a word? Universalism, ideology and practice." Teoksessa *Welfare state, universalism and diversity*, toim. Anneli Anttonen, Liisa Häikiö & Kolbeinn Stefánsson. Cheltenham: Edward Elgar, 42–68.
- STM ja Kuntaliitto. 2013. Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2013:11. http://www.kunnat.net/fi/asiantuntijapalvelut/soster/sosiaalipalvelut/ikaantyneet/laatusuositus/Documents/01_Laatusuositus_hyv%C3%A4n_ik%C3%A4%C3%A4ntymisen_turvaamiseksi_ja_palvelujen_parantamiseksi_2013.pdf Luettu 18.4.2016.
- STM: Potilasdirektiivi. Rajat ylittävä terveydenhuolto. Sosiaali- ja terveysministeriö <http://www.stm.fi/potilasdirektiivi> Luettu 15.9.2014.
- Strandell, Harriet. 2012. "Policies of Early Childhood Education and Care. Partnership and individualization." Teoksessa *The modern child and the Flexible Labour Market*, toim. Anne Trine Kjørholt & Jens Qvortrup. Houndmills: PalgraveMacmillan, 222–240.
- Streeck, Wolfgang. 2012. Wolfgang Streeck – Germany. *European Societies*. Vol. 14. No. 1., 137—139.
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Tulonjaon kokonaistilasto. <http://www.stat.fi/til/tjkt/> Luettu 18.4.2016.
- Suopajarvi, Tiina. 2014. "Kävelyssä rakentuva paikka. Oulun kaupunkikeskusta seniorikaupunkilaisten sosiomateriaalisena ympäristönä." *Sociologia* Vol. 51 No. 4.
- Tampereen kokoomuksen kuntavaaliohjelma (2012) <http://tamperelainenkokoomus-fi-bin.directo.fi/@Bin/a0e8ea9b7aa53a2314989f6bfdbc3a90/1461664381/application/pdf/413820/KTAKunnallisvaaliohjelma040912.pdf> [viitattu 26.4.2016]
- Taimio, Heikki (toim.). 2007. *Talouksavun bedelmät – kuka sai ja kuka jäi ilman?* Helsinki: Työväen sivistysliitto.

- Therborn, Göran. 1995. *European modernity and beyond. The trajectory of european societies 1945–2000*. London: Sage publications.
- Tiainen, Pekka. 2015. Helsingin Sanomat. 7.9.2015. Vieraskynä: Palkkatuen lisääminen tepsii pitkäaikaistyöttömyyteen. <http://www.hs.fi/paakirjoitukset/a1441508992821> Luettu 18.4.2016.
- Titmuss, Richard. 1963. *Essays on 'The welfare state'*. (second edition). London: Unwin university books.
- TEM. 2016. Työttömyysturvalla töihin tai yrittäjäksi. Tiedotteet: Työ. http://www.tem.fi/tyo/tiedotteet_tyoy?89506_m=120325 Luettu 18.4.2016.
- Toikko, Timo. 2012. *Sosiaalipalveluiden kehityssuunnat*. Tampere: Tampere University Press.
- Vabø, Mia & Karen Christensen & Frode Fadnes Jacobsen & Håkan Dalby Trætterberg. 2013. "Marketisation in Norwegian eldercare: preconditions, trends and resistance." Teoksessa *Marketization in Nordic eldercare: a research report on legislation, oversight, extent and consequences*, toim. Gabrielle Meagher & Marta Zebehely. Stockholm: Stockholm Studies in Social Work 30, Stockholm University, 163–202.
- Valkama, Katja & Ulla Isosaari. 2011. "Intangible labour – Informal caregivers as a hidden resource of social and health care services. The Finnish support for informal care." *Työelämän tutkimuspäivien konferenssijulkaisu 2/2011*, 190–200. Tampereen yliopisto. Työelämän tutkimuskeskus.
- Valokivi, Heli & Minna Zechner. 2009. "Ristiriitainen omaishoiva – läheisen auttamisesta kunnan palveluksi." Teoksessa *Hoiva: Tutkimus, politiikka ja arki*, toim. Anttonen Anneli & Heli Valokivi & Minna Zechner.
- Van Parijs, Philippe. 1995. *Real Freedom for All. What (if anything) can justify capitalism?* Oxford: Claron Press.
- Vanhuspalvelulaki eli Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvveluista 28.12.2012/980
- Waris, Heikki. 1962. *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka: Johdatus sosiaalipolitiikkaan*. Porvoo: WSOY
- Vehviläinen, M, Toivo, M, Häikiö, L, Marjeta, A-L, Åkerman, M, Uotinen, J & Peltola, T: Ilmastonmuutos ja ympäristö elämässäni -kirjoituskilpailu 2010-2011 [elektroninen aineisto]. FSD2759, versio 1.0 (2012-07-05). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto [tuotaja], 2011. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja], 2012.
- Vuori, Jaana & Ritva Nätkin (toim.). 2007. *Perhetyön tieto*. Tampere: Vastapaino.
- Wyness, Michael. 2006. *Childhood and Society. An Introduction to the Sociology of Childhood*. New York: Palgrave macmillan.
- YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista. 1989. https://www.unicef.fi/files/unicef/pdf/LOS_A5fi.pdf
- Zelizer, Viviana. 1985. *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books.